

УДК 577+581:634

**РОЗШИРЕННЯ МЕРЕЖІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ
ОБ'ЄКТІВ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ З МЕТОЮ
ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ**

Воронцова І.А., Влащенко С.В., Саїдахмедова Н.Б.

Воронцова І.А.,

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

Влащенко С.В., Саїдахмедова Н.Б.

Національний природний парк «Гомільшанські ліси»

У статті розглядається екологічний підхід до виховної роботи серед шкільної та студентської молоді. Визначається, що найкращим засобом роботи є використання природно заповідних територій. Пропонується підбір та створення таких територій, які мають унікальне природне різноманіття і зручне розташування, що дає можливість проведення постійних занять з молоддю на природі.

Ключові слова: екологічне виховання, шкільна та студентська молодь, природно-заповідні території.

**РАСШИРЕНИЕ СЕТИ ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНЫХ ОБЪЕКТОВ
В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ С ЦЕЛЬЮ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО
ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ**

Воронцова И.А., Влащенко С.В., Саидрахмедова Н.Б.

В статье рассматривается экологический подход к воспитательной работе среди школьной и студенческой молодежи. Установлено, что лучшим средством для такой работы является использование природно-заповедных территорий. Предлагается подбор и создание таких объектов, которые имеют уникальное природное разнообразие и удобное расположение. Это позволяет проводить занятия с молодежью на природе постоянно.

Ключевые слова: экологическое воспитание, школьная и студенческая молодежь, природно-заповедные территории.

WIDENING OF NATURE-RESERVED OBJECTS NET IN KHARKOV REGION WITH THE VIEW OF YOUTH ECOLOGICAL EDUCATION

Vorontsova I.A. Vlaschenko S.V., Saidahmetova N.B.,

The ecological approach to the educational work with schoolchildren and students is considered in this paper. The usage of conservation areas are indicated to be the best for such work. It is proposed to create such objects with the unique nature diversity and convenient location. It allows to carry out the occupations with young all the time.

Keywords: ecological education, school and student youth, natural-reserve of the territory

Екологічне виховання шкільної та студентської молоді – одне з головних завдань сучасної освіти. Одним з важливих елементів такого виховання є безпосереднє спілкування з живою природою. Таким чином під час таких занять студенти отримують знання з таких природничих дисциплін як географії, краєзнавство, зоологія, ботаніка, екологія, геологія та інші. При цьому це можуть бути не тільки спеціальні екологічні уроки, а й заняття на свіжому повітрі, екскурсії та краєзнавчі заходи, ігри та змагання. Головне, щоб природа, яка оточує молодь, мала свою унікальність, не порушену первозданність та непідробну красу.

Саме для таких цілей підходять природно-заповідні об'єкти зі статусом національні природні та регіональні ландшафтні парки. Проте їх кількість на території Харківської області недостатня. Мета цієї роботи – з участю фахівців знайти та обґрунтувати відповідні території, які, окрім своєї природної унікальності, могли би використовуватися для еколого-освітніх, навчальних та виховних цілей.

Слід зазначити, що Україна, завдяки своєму географічному положенню, знаходячись у центрі Європи, має надзвичайно багату та різноманітну біоту. Займаючи менш ніж 6% європейської території, Україна володіє більш ніж 35% європейського біорозмаїття і займає за цим показником друге місце серед європейських країн, поступившись лише Франції – еталону біорізноманіття в Європі [6].

Особливе місце займає Харківська область, яка знаходиться на сході України і має унікальні природні комплекси (об'єкти). Природно-заповідний фонд області є складовою частиною національної системи ПЗФ. На сьогоднішній день процент заповідних територій об'єктів по області складає близько 1,8 %, що є дуже низьким загальною для України. Відповідно до концепції розвитку заповідної справи в області передбачається подальше зростання мережі територій та об'єктів ПЗФ до 2015 року в цілому по області до 3,5% [3].

У Харківській області єдина територіальна система природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, досі остаточно не сформована. Що стосується екологічної мережі області, то на цей час має вже доволі сформований вигляд [4]. Звичайно, що для цінних територій, які потрапляють до екомережі, існують більш сприятливі умови для подальшого їх заповідання. Крім того, саме до таких територій притягнуто більш уваги. Проте багато не менш цінних у природоохоронному плані територій знаходяться поза межею екомережі. Їх виявлення та подальше заповідання – важливе завдання для природоохоронців, учених та громадських активістів.

Північ Харківській області являє собою відроги Середньоросійської височини, завдяки чому утворює унікальний рельєф. Тут формується розгалужена мережа балок, яка вкрита лучною, ліськовою, степовою, болотяною та навіть напівпустинною рослинністю.

Балочні або байрачні дубові ліси в Харківській області поширені майже у всіх районах, але саме на півночі області в Харківському та Вовчанському районах вони є елементом широкої балочної мережі, що утворює унікальні та неповторні ландшафти.

Природно, що в достатньо жорстких для лісу умовах у цьому регіоні балочні ліси мають унікальне значення і виконують ґрунтозахисну, гідрологічну та естетичну роль [1]. Беручи до уваги, що степова зона являє собою кордон розповсюдження лісів узагалі, балочні ліси є етапом умов зростання лісу в цій зоні.

Значна частина балочних лісів є природними порослевими лісами. Вони представлені формацією дуба звичайного (*Querceta roboris*): липово-дубові, гостролистокленово-дубові, гостролистокленово-липово-дубові, польово-кленово-дубові, польовокленово-липово-

дубові, татарськокленово-дубові, татарськокленово-липово-дубові ліси. Ці лісові угруповання занесені до зникаючих природних середовищ за Бернською конвенцією: код 41.7A2132 [5].

Особливо слід відмітити, що значна частина балочної мережі, завдяки своєрідному рельєфу, використовувалася виключно для випасу скоту і не розорювалася. Завдяки чому тут збереглися унікальні рослинні угруповання.

Найбільшу ботанічну та природоохоронну цінність представляють степові балки, на схилах яких збереглися залишки зникаючої степової рослинності. Виявлені степові рослинні угруповання, занесені до зникаючих природних середовищ за Бернською конвенцією: коди 31.8B122, 31.8B74, 34.911 – та до Зеленої книги України [2], [5]. Це так звані лучні степи, характерні для межі Лісостепової та Степової зон: різнотравно-злакові та різнотравно-злаково-чагарникові степи. Флора і рослинність відкритих балок (окрім балкових лісів) дуже різноманітна і залежить від експозиції схилу, його крутості, частини у вертикальному напрямку (верхня, середня, нижня, дно), ступеня задернованості (змиті або задерновані схили), а також від близькості до околиць сіл та ступеня господарського використання цих балок.

Деякі балки мають заболочені днища, що сприяють появі та поширенню гігро- та гідрофільній рослинності. У таких місцях представлені угруповання з домінуванням водно-болотних видів, які за Бернською конвенцією занесені до зникаючих природних середовищ (код 37.25) [5].

Деякі пологі частини балочної мережі раніше використовувалися як сільськогосподарські лани, але в останні роки вони виведені з використання і перейшли у розряд перелогів. Такі ділянки мають певний інтерес. Саме на них проходять процеси заселення представниками степової флори, але збільшення степових видів проходить дуже повільно.

Обстеження показують, що в балочній мережі зустрічається багато видів рослин, які занесені до охоронних списків:

астргал блідий – *Astragalus pallescens* Bieb.

барвінок трав'янистий – *Vinca herbacea* Waldst. et Kit.

gorицвіт весняний – *Adonis vernalis* L.

gorицвіт волзький – *Adonis wolgensis* Steven ex DC.

дзвоники персиколисті – *Campanula persicifolia* L.
заяча конюшина багатоліста – *Anthyllis macrocephala* Wend.
ломиніс цілолистяний – *Clematis integrifolia* L.
холодок багатолістяний – *Asparagus polyphyllus* Stev.
шавлія лучна – *Salvia pratensis* L.
шавлія поникла – *Salvia nutans* L.
ковила волосиста – *Stipa capillata* L.
ковила Лессінга – *Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.
сон лучний – *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. s.l.
та інші.

Широка варіація рослинних умов приводить до формування різних фауністичних комплексів, пристосованих до різних типів місць перебування. При цьому на невеликій території можна зустріти представників степових, лучних, лісових, болотних та навіть напівпустельних співтовариств.

З видів ссавців, які занесені до Червоної книги України, відмічені: горностай (*Mustela erminea*), тхір степовий (*Mustela (Putorius) evermanni*), та інші.

Крім того, на зазначеній території зустрічається декілька видів кожанів, які мають різні охоронні статуси.

У минулі роки в балочних лісах зустрічалася рись звичайна (*Lynx lynx*), а в балках – тушканчик великий (*Allactaga jaculus*).

Серед птахів, занесених до різних охоронних списків, тут зустрічаються:

осоїд (*Pernis apivorus*)
канюк звичайний (*Buteo buteo*)
шуліка чорний (*Milvus migrans*)
лунь очеретяний (*Circus aeroginosus*)
лунь лучний (*Circus pygargus*)
лунь польовий – (*Circus cyaneus*)
орел карлик (*Hieraaetus pennatus*)
орел могильник (*Aquila heliaca*)
підсоколик великий (*Falco subbuteo*)

В останні роки став зустрічатися сорокопуд сірий (*Lanius excubitor*), включений до Червоної книги України та Бернської конвенції.

Досить звичайним видом є деркач (*Crex crex*), який на зазначеній території представлений не менш як десятьма парами (Червона книга Міжнародного союзу охорони природи, Європейський червоний список та Бернська конвенція).

Дуже багата фауна комах. Одними з самих багатих по кількості видів є лугові співтовариства. Тут відзначені представники більшості рядів комах: прямокрилі, рівнокрилі, напівтвердокрилі, твердокрилі, лускокрилі, перетинчастокрилі, двокрилі. Із прямокрилих це в основному родини Tettigoniidae та Acrididae. Твердокрилі на квітучій рослинності представлені представниками родин Malachius, Vuprestidae, Meloidae, Cerambycidae, Chrysomelidae. У нагрунтовій фауні переважають Carabidae, Silphidae, Staphylinidae, Dermestidae і ін. Із лускокрилих тут зустрічається все розмаїття видів родини Pieridae, Hesperidae, Lycaenidae, Satyridae, Zygaenidae. Ряд перетинчастокрилих широко представлений родинами Apidae і Formicidae.

Серед видів комах, занесених до Червоної книги України, зустрічаються:

- дозорець-імператор (*Anax imperator*)
- красуня-діва (*Calopteryx virgo*)
- бабка перев'язана (*Sympetrum pedemontanum*)
- вусач земляний хрестоносець (*Dorcadion equestre*)
- вусач мускусний (*Aromia moschata*)
- жук-олень (*Lucanus cervus*)
- ведмедиця-хазяйка (*Callimorpha dominula*.)
- стрічкарка блакитна (*Catocala fraxini*)
- стрічкарка малинова (*Catocala sponsa*)
- стрічкарка червона (*Catocala dilecta*)
- каптурниця срібна (*Cucullia argentea*)
- подалірій (*Iphiclides podalirius*)
- махаон (*Papilio machaon*)
- мнемозіна звичайна (*Parnassius mnemosyne*)
- совка сокирникові (*Periphanes delphinii*)
- бражник Прозерпина (*Proserpinus proserpina*)
- ксилокопа фіолетова (*Xylocopa violacea*)
- ксилокопа звичайна (*Xylocopa valga*)

На даній території знаходиться унікальна для України балкова мережа з усіма притаманними їй природними комплексами, рослинними угрупованнями, флорою та фауною. Не зважаючи на близьке розташування міста Харкова (29 км по трасі), територія зберегла типові та раритетні угруповання, види рослин та тварин. Вона являє собою еталон балочної системи з формуванням різних типів місцезростання і відповідно до цього і формування відповідної фауни, яка завдяки цьому формує високу гетерогенність популяцій.

З іншого боку близьке розташування від міста сприяє створенню саме тут центру еколого-освітньої та навчальної роботи для студентства та молоді. У 2009 і 2010 роках були проведені навчальні практики студентів екологічних факультетів, які показали, що поєднання унікальної природи з близьким розташуванням від міста дає змогу створити своєрідний центр збереження унікального природного середовища та екологічного виховання молоді.

Проведені дослідження заявленої території вказують на необхідність створення тут природно-заповідного об'єкту на рівні регіонального ландшафтного парку. Це дасть змогу, з одного боку, зберігати та вивчати унікальну природу, з іншого боку, використовувати територію для еколого-освітньої роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данько В.Н. Типологические особенности байрачных лесов УССР. – В сб.: Научно-техническая конференция по проблеме «Современное состояние дубрав, перспективы выращивания и повышения их продуктивности»: Тезисы. Харьков: 1964, с. 93-95.
2. Зелена книга України / Під заг. ред. чл.-кор. НАН України Я.П. Дідуха. – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.
3. Клімов О.В., Вовк О.Г., Філатова О.В. та ін. Природно-заповідний фонд Харківської області. – Х.: Райдер, 2005. – 304 с.
4. Клімов О.В., Філатова О.В., Надточій Г.С. та ін. Екологічна мережа Харківської області. – Харків 2008. 168 с.
5. Конвенція про охорону дикої фауни і флори та середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік). – Київ: Мінекобезпеки України, 1998. – 76 с.
6. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дудкін О.В., Коржнев М.М., Аксьом О.С. Національна екологічна мережа як складова частина Пан-європейської екологічної мережі – К.: 2005. – 64 с.